

Se Gotland och sedan dö. Axel Gyldenstiernes besök på ön 1603

Av Jürgen Beyer

Augusti 1602 reste en dansk delegation till Ryssland. Christian IV:s yngsta broder, hertig Hans (född 1583), skulle gifta sig med den ryska tsarens dotter och det skulle föras förhandlingar om gränsen mellan Norge och Ryssland (Engelstoft 1814; Andersen 1980; Bagge 1980, s. 412). Allt detta ligger långt ifrån Gotland, men som det skall visa sig, så har saken något med ön att göra.

Om resan utgavs en berättelse på tyska 1603. Detta år trycktes den en gång i Lybeck och tre gånger i Hamburg. Följande år utgavs den två gånger till, en gång i Hamburg och en gång i Magdeburg.¹ Den var alltså redan en bästsäljare, när en dansk översättning utkom år 1606 i Köpenhamn. Lybeckstrycket syns ha utgjort förlaga för den danska översättningen. Det kan ses på små avvikelser, bl. a. i det nästsista avsnittet av den danska texten. Texten fyller 36 kvartosidor i den tyska versionen och 56 sidor i den danska. Att döma från arksignaturen har också den danska boken kvartoformat, men storleken påminner mera om oktav. Berättelsen innehåller många intressanta detaljer om dåtidens Ryssland, men här skall vi koncentrera oss till Gotland.

Den danska versionen sluter med resan från Narva, över Gotland till Köpenhamn. Denna delen återges nedan. I det tyska originalet följer även en lista över de gåvor som den danske fursten blev förärad av den ryska storfursten samt en lista över avstånden mellan ryska städer, mätt i tyska mil. Fastän den danska översättningen inte är särskild noggrann, skall den citeras i det följande. Vid viktigare avvikelser tillfogas i parentes det tyska originalet, desutom vid alla Ortsnamn. En betraktelse av Ortsnamnen ger vid handen att översättaren tycks ha varit bekant med lokaliteterna på Gotland. Medan den tyska texten använder många varianter för att omtala hamnen *Sandviken*, så är den danska texten mera konsekvent i sitt skrivsätt på denna punkt.

När delegationen kom tillbaka till Köpenhamn efter nästan ett år, så skedde det i något reducerad storlek. Både hertig Hans och adelsmannen

¹ Alla dessa tryck finns på Kungliga biblioteket i Köpenhamn förutom ett av Hamburg-tryckena från 1603, som bevaras på Uppsala universitetsbibliotek. Hamburg-trycket från 1604 är utgiven i dansk översättning fr. o. m. den 17 april 1603 hos Engelstoft 1814, s. 188-193, som supplement till Axel Gyldenstiernes dagbok, vilken slutar med den 21 februari 1603.

Axel Gyldenstjerne hade dött, liksom en del av de meniga ledsagarna (Engelstoft 1814, s. 94-99). Det sista blev det inte gjort så mycket väsen av, däremot beskrivs Hertig Hans död och begravning i Moskva utförligen (Beskriffuelse 1606, fol. D1r-E3r). Här skall vi dock främst ta upp Gyldenstiernes död, eftersom han kom att lämna livet på Gotland. Om detta dödsfall har den gotländska forskningen hittills bara funnit spridda antydningar.

Gyldenstjerne (född ca. 1542) ledde hertig Hans resande hovstat och betecknas därför som "Hoffmester" [*Hoffmeister*]. Han var danskt riksråd (Gyldenstjerne i Danmark 1926, s. 22; Bagge 1980; Rian 2001). William Shakespeare var alltså välinformerad i sitt val av namn, när han i *Hamlet* låter det finnas såväl en Rosencrantz som en Guildenstern bland det danska hovfolket. Rosenkrantz var en annan inflytelserik dansk adelsläkt. Medlemmar av denna ätt fungerade som länsmän på Gotland under åren 1530 till 1539 samt 1633 till 1645 (Hellgren 1948, s. 20-22, 46; Johansson 2008, s. 108f.).

På tillbakaresan från Ryssland blev Gyldenstjerne den 29 juni 1603 sjuk "aff Blodsott" [*an der Blutseuche*] (Beskriffuelse 1606, fol. G3v). Vi skall nu följa med på den sista delen av resan, dvs. citera berättelsens avslutande kapitel "Skibs Reyse fra Naruen [*Narua*] oc til Kiøbenhaffn [*Copenhagen*]" (Beskriffuelse 1606, fol. G4r f.).

KOngelige Maiestat aff Danmarck Skibe som laa for Naruen / de vaare fire. Først Duen [*die Taube*] / som vaar Amiral. Dernæst Hector [*Hector*]. Den røde Løwe [*rote Lew*] oc Neptunus [*die Neptune*].

Den 3. Julij gick vort Folck til Skibs om Afftenen der Solen vaar nedgangen / da lod Velbyrdig Axel Gyldenstjerne sætte sig vd til Skibs / Rysserne vilde icke gierne hand skulde haffue ladet føre sig til Skibet imod natten / men om anden Dagen ved Middags tide vilde de føre hannem vd som en Herre oc Potentat met rette burde / men hand vndskyldede sig oc bad dennem / at de vilde lade hannem komme vd i kølingen / effterdi hans Siugdum formeret sig jo mere oc mere / hand kunde den Dag icke fordrage den store Tumult [*den Tag vnd den grossen Tumult nicht vertragen*] / bleff saa meget sildig nedført paa en Slæde til Crauelerne met en stor hob Rysser som

hannem fulde til fods / oc fremdelis ført til Kongens Skib [*Schiffe*] / (huilcke laa der fra 3. Mile veys).

Rysserne tilbød dennem at huad mand vaar begærende aff Prouiant til Kongens Skib [*Schiffe*] / som kunde være Brød / Øll / Fitalie eller andet saadant det vilde de gerne forskaffe Folcket [*was sie begerten von Prouiant / an Bier / Brod vnd Fleisch / genug geben vnd verschaffen*]. Men Kongens folck [*die vnsern*] begærde intet / oc betackede dēnem Venliggen [!] de bleffue saa lenge hos oss / indtil den 4. Julij Middagen wi ginge til Seils.

Den 7. Julij kom wi paa en halff Mil nær Ræuel [*Reuel*]² met en sactmodig Vind / oc lod der falde vor Ancker [*setzten allda für Ancker*] / nogle aff voris Folck lod dennem sætte til Byen / der de komme tilbage igen sagde de: At der vaar samme tid en stor Pestilentz oc dyr tid i Byen. *³ Den 8. dag ginge wi til Seils met en Sudost Vind / da bleff Velb. Axel Gyldenstiern meget suag [*diese zeit der Hoffmeister hefftich schwach gewest*]. * Den 10. vaar det stille vær / paa en Søndag [*am Sonntag*] vnder Predicken døde der en Baadsmand / effter predicken haffde ende bleff han bunden til sin Koye paa it Bræde oc lagd paa 2. Tønder [*in seiner Koye gebunden / mit 2. Tonnen auff ein Bret befestiget*] oc siden kast offuer Borde. Oc lod de gaa it Skytt aff hannem for en Klocke oc Graffsang [*Ihm auch ein Geschütz zum Grabgesang loß geschossen*]. * Den 11. seylede wi øsel [*Osel*] forbj. Den 12. kom wi met en sterck Suduest Vind Norden Gudland i Sanduig Haffn [*bey Norden Gottland in die Sandwigische Haue angekommen*]: Der maatte wi løbe ind met S. Axel [*wegen Herrn Axels halben inlauffen / das wir jhn da zu Lande setzten*] / thi det paa Søen kunde ingen ende tage met hannem enten til Liffuet eller Døden. * Den 13. om Afftenen Klocken 6. (vdi Fogdens Huss i Sandujg [*daselbst in des Strandfogtes Hause zur Sandweich*] tog hand en Christelig Affsked)

Slotsherrens Frue paa Wisby Slaat kom did / klædde hans Lig oc lod hannem legge i sin Kiste vdi S. Hertug Hansis Rentemesters / Marskalck / Kammeriunckers oc andre Hofftieneris neruærelse [*Des Schloßherrn Fraw von Wißbui war allda gekommen / die ließ jhn in beysein vnsers Rentmeisters / Marschalck / CammerJuncker vnd andere officirer / bekleiden vnd in ein Sarg legen*]. Hans Ljg skulde føris fra Sandujg [*Sandweich*] oc til Wisby [*nach der Stadt*]

² *Reval*, på estniska *Tallinn*.

³ Tecknet * står här och i det följande i den danska texten, men fattas i den tyska.

Wißbui]. Gud forlene hānem met alle Christne Siæle en glædelige Opstandelse paa den yderste Dommedag / A M E N [*"amen" fattas i den tyska versionen*].

Fra den 12. indtil den 16. Julij / haffde wi en stercker [!] Sonden Storm. * Den 17. om Morgenen tilig [!] / seylede wi vd aff Sanduig Haffn [*mit sachtem Wetter vnd Winde aus der Sandwigischen Haue gesiegelt*]. * Fra den 17. indtil den 22. haffde wi stille vær. * Den 22. om Afftenen seyled wi met en sact Norduest Vind Sonden om Borrhholm [*Bornholm*]. Den 24. Julij komme wi for Kiøbenhaffn / som vaar paa en Søndag formiddag / oc forlosset wi samme Dag [*Den 24. Julij war auff den Sontag vor Mittage / kamen wir Gott lob / auff der Copenhagischen Reide / fuhren denselben Tag daselbst an Land / vnd Schiffen folgendes Tages das Gut aus*].

Gyldenstjerne fick inte se mycket av Gotland. Han avled redan dagen efter ankomsten. Det är nog därför som reseberättelsen inte har så mycket att säga om ön. Skeppet lade till i Sandviken och Gyldenstjerne inkvarterades hos "Fogden". Slottsherrens i Visby maka kom till Sandviken. Länsherre vid denna tid var Herman Juel. Hans maka hette Maren (Hamner 1933, s. 31f. och plansch 37; Hellgren 1948, s. 38; Johansson 2008, s. 109). Gyldenstiernes lik fördes till Visby. Där blev det uppenbarligen lagt på bår under någon tid, eftersom slottets räkenskaper innehåller följande utgiftspost för kalk: "denn stue ad kalcke och ij skorstienen som s Axel Gyl dennsternes liig stod" (Johansson 2008, s. 225). Gyldenstiernes gravsten syns inte vara bevarad (se Hamner 1933).

Desutom nämnas i slottets räkenskaper att delegationen tog emot proviant på tillbakaresan. Där omtalas särskilt "Henrich Wulff", "Powell Hanßenn Organist", "Hermandt Freße", "Jürgenn Ratenou instrumentisst" och "Diderich Brøgger" (Johansson 2008, s. 221). Dessa kan identifieras som "Henrik Wolff" ("Hof- og Rentemester"), "Povl Jensen[!]" (organist), "Herman Freise" ("instrumentist"), "Jørgen Rottenauer" ("instrumentist") och "Diderich Henning" (bryggare) (Engelstoft 1814, s. 92, 96-98, som har översatt listan över delegationens deltagare från tyskan och normaliserat namnformerna efter danska regler).

1603 var inte något gott år för Gotland. Pesten härjade inte blott i Reval, som de resande tvingades konstatera, utan också på Gotland (Strelow 1633, s.

297; Johansson 2008, s. 356). Gyldenstiernes sjukdom, blodsot (en form av dysenteri), stod emellertid inte i samband med pesten.

Det är anmärkningsvärt hur stor skillnad det blev gjort på en adelsmans och en vanlig matros död. Matrosen kastades strax i havet. Omständigheten att matrosen avled under predikan betyder att vi får att veta att de sjöfarande inte behövde sakna predikningar på söndagar. Vad vi tyvärr inte får att veta är, om skeppet hade en egen skeppspräst eller om det lästes upp från en predikosamling. Skeppsprästerna utgör tyvärr en outforskad yrkesgrupp. För dessa kortvarande anställningar finns ingen rubrik i herdaminnen. Eftersom hertig Hans jordfästes i Moskva av sin hovpredikant, kan vi förmoda att predikan på skeppet ändå hölls av prästen och att denne också bistod Gyldenstjerne under de sista timmarna på Gotland.

Källor

- [Beskriffuelse 1606] En Sand oc vis Beskriffuelse oc RELATION: Salig oc Høylofflig Ihukommelsis / Hertug Hansis den Vnge / Kong Friderichs den 2. Konning i Danmarcks / [et]c. Herre Søns / Arffuing til Norge / Hertug til Slesuig / Holsten / Stormmarn [!] oc Dytmersken: Greffue til Oldenborg oc Delmenhorst / [et]c. Reyse aff Danmarck oc til Rydsland: Vdi huilcken beskriffuis den store Glæde / hans F. N. ved megen ære oc Reuerentz / er der bleffuen vndfangen: Aff den Stormectige Herre och Potentat / Grott [!] Førsten aff Muskow / [et]c. Oc om den store Skenck oc Gaffue hans F. N. er der bleffuen Foræret. Disligeste om hans F. N. Suaghed / huilcken Grott [!] Førsten met højest Bedrøffuelse haffuer sig beklaget: Dernæst om hans F. N. Christelige Affsked oc Endeligt / oc met huad Process oc Ceremonier / hans F. N. Ljg / er hederligen ledsaget til sit Leyersted. Findis her hoss en kaart Berætning / om den herlige Leylighed den store Stad eller By Muskow vdi Rydsland: Oc andre flere fornemme Stæders / [et]c. Danmarckis og Norgis Riger til ære oc Ihukommelse: Er denne Relation aff Tydsken paa vort danske Spraaag nu nyligen vdsæt. Köpenhamn.
- Engelstoft, L[aurids] (utg.) 1814. Udtog af Rigsraad Axel Gyldenstiernes Dagbog, holden paa hans Reise til og under hans Ophold i Moskow 1602-1603. Udgivet og med Anmærkninger ledsaget. *Historisk Calender* 1, s. 73-212
- Strelow, Hans Nielssøn 1633. *CRONICA Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica ...* Köpenhamn (reprint Visby 1978)
- Warhafftige RELATION Der REussischen vnd Muscowitischen Reyse ... Durch einen der Warheit Liebhaber / dem Hochlöblichen Hauß Dennemarck vnd Hollstein / zu sondern Ehren zusammen getragen. Magdeburg 1604.
- Warhafftige vnd kurtze RELATION, Der Reussischen vnd Muszkowitischen Reyse vnd Einzug / des ... Herrn Hertzog Johansen des Jüngern / aus Königlichem Stam Dennemarck / [et]c. ... Darinnen angezeiget wird /

mit was grossen Frewden I. F. G. in Rußland / von dem Großmechtigen Potentaten dem Großfürsten in der Muskow / mit grossem Pomp vnd Solennitet ist empfangen worden ... Sampt angehengter Ihr F. D. schwachheit vnd seliger Abschied / welchen der Großfürst hochschmerzlich beklaget / vnd mit was Proceß die Fürstliche Leiche ist bestetigt worden. Auch warhafftiger Bericht / der herrlichen gelegenheit des Rußlandes / der grossen Statt Mußkow / Leben und Sitten / [et]c. Durch einen der Warheit Liebhaber / dem Hochlöblichen Hauß Dennemarck vnd Holstein / zu sondern Ehren zusammen getragen. Lübeck 1603.

Warhafftige vnd kurtze RELATION Der REussischen vnd Mußkowitischen Reise ... Zu sondern Ehren / Durch einen der Warheit Liebhaber / dem Hochlöblichen Hauß Dennemarck vnd Hollstein / zusammen getragen. Hamburg 1603.

Warhafftige vnd kurtze RELATION Der REussischen vnd Mußkowitischen Reise ... Durch einen der Warheit Liebhaber / dem Hochlöblichen Hauß Dennemarck vnd Hollstein / zu sondern Ehren zusammen getragen. Hamburg 1603.

Warhafftige vnd kurtze RELATION Der REussischen vnd Mußkowitischen Reise ... Durch einen der Warheit Liebhaber / dem Hochlöblichen Hauß Dennemarck vnd Hollstein / zusammen getragen. Hamburg 1603.

Warhafftige vnd kurtze RELATION Der REussischen vnd Mußkowitischen Reise ... Durch einen der Warheit Liebhaber / dem Hochlöblichen Hauß Dennemarck vnd Hollstein / zusammen getragen. Hamburg 1604.

Litteratur

- Andersen, Hugo 1980. Hans. *Dansk biografisk leksikon*, bd. 5, 3. uppl. Köpenhamn, s. 550.
- Bagge, Povl 1980. Gyldenstjerne, Axel. *Dansk biografisk leksikon*, bd. 5, 3. uppl. Köpenhamn, s. 411f.
- Gyldenstjerne i Danmark. *Danmarks Adels Aarbog* 43 (1926), del 2, s. 3-37.
- Hamner, J[ohn] W[ilhelm] 1933. *Visby domkyrkas gravstenar*. Gotlands gravstenar 1. Stockholm.
- Hellgren, Ella 1948. *Länsherrar på Gotland. Danska tiden 1449-1645*. Visby.
- Johansson, Anders R. 2008. *Visbys framväxt och livet på Visborgs slott. Bakgrund, dokumentation och analys*. [Visby] 2008.
- Rian, Øystein 2001. Gyldenstjerne, Axel. *Norsk biografisk leksikon*, bd. 3. Oslo 2001, s. 450.